

Índex

Presentació

EL PASSAT QUE PESA: ESPANYA

“La Reconquesta”: allò que mai no va existir.....

La Cort de Felip IV: luxe, ostentació i misèria.....

“La conquesta”: el Perú.....

El tràfic negrer, la guerra de Successió i el petroli

El factor humiliació a la història.....

Balanç del Tricentenari de 1714.....

EL PASSAT QUE PESA: CATALUNYA

Concert econòmic i regeneracionisme: una història que té més de cent anys

Amb ell va arribar l'escàndol: Guimerà a l'Ateneu

Barcelona 1914-1918, quan la ciutat esdevé internacional

Charlie Hebdo i el Bé Negre

El federalisme, és una qüestió de fe?

El franquisme va ser un accident històric?

UN PRESENT QUE GRINYOLA

Espanya, any zero

La transició no va ser cap conte de fades

La llei i la democràcia a Espanya

La llei “mordassa” i la llei de Jurisdiccions	
La terra pertany als vius o perquè el nacionalisme espanyol ha d'evolucionar	
El model escandinau	
El model turc	
I diuen que hi ha una altra Espanya	
El franquisme tou	
El primer “Aznarato”: el salvatge Oest a la Moncloa	
El segon Aznarato: per l'economia cap l'Imperi.....	
L'Estatut del 2006. I tot va començar.....	
Bibliografia.....	

Presentació

Què en sabem a Catalunya de la nostra pròpia història? Molt menys del que ens pensem. A què es deu un coneixement tan escàs i fragmentari del passat? Per què després de quaranta anys de la mort de Franco, la ignorància sobre fets i persones rellevants del passat és encara tan generalitzada? Aquest llibre pretén respondre a aquesta qüestió omplint alguns dels molts forats de la nostra història i al mateix temps convidant al lector a treure les seves pròpies conclusions sobre el perquè d'aquesta desconeixença.

Els historiadors, que venen a ser una mena de periodistes del passat, sovint utilitzen un llenguatge molt acadèmic que allunya les seves obres del gran públic. Aquest llibre té una voluntat clarament divulgativa, però fonamentada en l'obra d'historiadors solvents. Està escrit amb un llenguatge planer, tot procurant una lectura fàcil per a aquells que no són historiadors però que tenen curiositat pel seu passat i per la seva incidència en el present.

Són unes reflexions, doncs, de caire històric-divulgatiu, que van ser fruit de posar per escrit en uns articles algunes preguntes sobre el nostre passat i haver trobat algunes respostes que no eren les que s'havien difós a través de l'escola, i fins i tot de la universitat. Al meu parer, el relat transmès és parcial i, en molts casos, clarament inexacte sobre aspectes que van condicionar fortament la història del país. He agrupat els articles seleccionats per blocs temàtics/cronològics, tot procurant establir entre ells un fil conductor o un relat que tingui una coherència interna. Convé remarcar que la selecció dels

temes és del tot arbitrària i no respon a la idea d'oferir una història total alternativa a l'acadèmica oficial.

Venim d'una època, el postfranquisme, en la qual el marxisme va tenir un gran pes en els estudis històrics a Espanya, i sobretot a Catalunya com a sinònim de modernor i de progressisme. Segurament era una sana reacció a l'obscurantisme total del franquisme. Vaig participar en aquest tipus de relat històric, com a professora d'Història a Secundària, amb el convenciment propi de la joventut i la credulitat del convers. Sortíem de la foscor més negra i no sabíem gairebé res de res. Segons Tony Judt, el marxisme dels anys seixanta i setanta era un paraigües retòric sota el qual s'aplegaven un munt d'estils ben diferents que servia per remoure l'*statuo quo*. A Espanya, es va convertir en "un pensament únic", necessari per a pertànyer al "club dels progrés", esdevenint una eina molt útil i potent contra la ignorància programada i rànica del franquisme i la pobresa intel·lectual del país.

Els anys han passat, els pensaments únics i les explicacions més aviat maniquees, en gran part, també, però la reflexió "la veritat té moltes cares però la mentida només una" s'ha convertit en un far i una guia per transitar pels camins de la història i fer-se preguntes. Aquest llibre pretén seguir aquesta premissa. Està dividit en dues parts: la primera "Un passat que pesa", i la segona "Un present que grinyola".

Tot i que la divisió del temps entre passat i present és una convenció, continua resultant útil. De fet, aquesta parcel·lació temporal és del tot teòrica, perquè en la pràctica el present està farcit d'idees, edificis, espais, objectes, de maneres de fer i de pensar, que van ser concebudes per persones que ja no hi són. Com deia Faulkner: "El passat no mor mai. Ni tan sols és passat". Ara bé, tot i això, el passat té molta força i és susceptible de manipulació. Si renunciem per por o per mandra intel·lectual a treure a la llum les mentides, aleshores el passat pot transformar-se en una força perversa i fins i tot violenta. No ens podem deixar devorar pel passat, però l'hem d'entendre: el

nostre, el de la nostra societat i el de la nostra nació. No recordar és igual de perillós que viure aclaparat pel pes del record. Només amb una visió equilibrada del passat, conscient però no obsessiva, serem capaços de defugir el victimisme, acceptar relats nacionals divergents, deixar- nos guiar per l'honestedat i mirar el futur sense recança.

El primer bloc, “Un passat que pesa”, parteix de la base que el passat no determina el present però el condiciona fortament, sobretot quan no se'l qüestiona. Una de les preguntes que vertebrava aquesta primera part és: “El franquisme va ser un accident històric o entronca amb un passat que el va legitimar a ulls d'una gran quantitat d'espanyols”? Això ens ha dut a revisar des de la famosa “Reconquesta” fins el franquisme. Bàsicament, el fil conductor d'aquest bloc és la reinterpretació d'episodis històrics tant d'Espanya com de Catalunya que tenen una connexió amb els esdeveniments actuals que encara reverberen avui en dia.

Pel que fa a la segona part, “Un present que grinyola”, el llustre d'una Espanya, pretesament democràtica, arrogantment moderna, a partir del 2009 comença a esvairse-se de manera visible. De fet, encara que els primers símptomes arrenquen ja dels anys 90, amb el primer govern Aznar, el problema ve de molt més lluny: ho expliquem amb detall al capítol “Espanya, any zero” on queda clar que la veritable ruptura amb el passat no es va produir el 1978, sinó que la vertadera trencadissa que va causar un trauma profund a la població espanyola, que encara arrossega, va tenir lloc el 1939. Per un altre costat, en els últims quatre capítols, hem intentat fer una síntesi històrica, des dels anys noranta del segle passat fins el 2010, sobretot, però no únicament, des del punt de vista de Catalunya. Pot semblar un intent agosarat intentar trobar un fil històric en uns fets tan recents, que, sens dubte, tenen a veure amb els tics del passat. Però creiem que oferim una interpretació plausible i ben fonamentada, per altra banda imprescindible per entendre la situació de Catalunya a partir de la sentència del Tribunal Constitucional del 2010.

D'altra banda, hem constatat que amb el pas dels anys hi ha hagut una amnèsia programada. S'ha volgut apaivagar la memòria de com de brutal va ser el règim franquista. Intentem recobrar una mica aquesta memòria, -fam, misèria i repressió -, sense la qual res del present no es pot entendre. Una dictadura militar – amb més precisió, un Estat totalitari- històricament integrista va instal·lar una maquinària ferotgement repressiva i venjativa. S'asfixiava la societat amb una atmosfera tòxica i resclosida. La cultura va ser trinxada i convertida en una cosa infecta. De fet, es va intentar convertir Espanya en una mena de castell medieval defensat, a ultrança, a base d'una mentalitat militar i religiosa, allò d' "España, reserva espiritual de Occidente". Una ideologia tenebrosa, impregnada de pudor de morts, amb les seves institucions tronades i autoritàries.

És ben clar que l'Estat franquista va dividir a la població en vencedors i vençuts, en els nostres i els pàries, "els anti-espanyols". Va ser, doncs, el més excloent possible. S'ha parlat de foscor, de grisor, d'ofec, com a metàfores per a descriure aquells anys terribles i opacs, difícilment imaginables per a molts de nosaltres. Va ser un tall sec respecte a la realitat política, social, cultural i vital de l'època anterior. Això es descrivia amb un curt i enigmàtic, per als nascuts a la postguerra, "Abans de la guerra..." que proferien en veu baixa els adults d'aleshores.

A Catalunya aquest "Abans de la guerra..." era molt més misteriós. Deixava entreveure un país on tothom anava amb barrets – això sí, diferents, segons la posició social-, on hi havia una efervescència política i cultural i sobretot un projecte, i, en certa part, una realitat d'un país modern i avançat en molts aspectes. Però, de fet, això, s'intuïa sempre de manera boirosa, difuminada; mai no es confessava. Se'n parlava amb enyor però també amb molta, molta por. La realitat, on es vivia, era un pou profund, i allò altre era un paradís perdut per sempre. I referir-s'hi, encara que fos d'amagat, resultava pertorbador i potencialment perillós. Tot plegat esperonava la meua imaginació juvenil, que vivia en un erm encara que no ho sabés,

i el desig de saber-ne més, de saber-ho tot. Això em va decidir a dedicar-me a la història.

Amb la mort del cap d'Estat totalitari es van obrir esclatxes i aquell enigmàtic "Abans de..." es va anant aclarint, poc a poc, una mica. Però no del tot. Encara ara, tenim la sospita que en sabem només una part de tot plegat. I volem saber-ne més, conèixer també com es va sobreviure en aquella presó infecta i grotesca, com es van reconstruir els ponts amb el passat al mateix temps que es bastien els ponts amb el futur. Per omplir aquest buit ens hem qüestionat molts relats històrics i hem estirat de molts fils.

Actualment l'Estat espanyol per a subsistir en aquest món globalitzat, ha d'afrontar una paradoxa subtil però profunda: veure's obligat a defensar i compartir valors com la democràcia, la tolerància, l'ètica laboral o el respecte cap a cultures minoritàries, valors que al llarg de la seva història no sols no ha fomentat sinó que ha combatut aferissadament. L'exaltació de l'autoritarisme, la jerarquia, l'uniformisme religiós, la idea d'imperi com espai físic, mental i polític natural, el concepte de súbdits per contra de ciutadans, tot això, que formava part de la seva tradició cultural, ha hagut de ser bandejat en molt poc temps per a adaptar-se als valors hegemònics centreeuropeus, als quals històricament havia mirat amb un profund menysteniment.

I lògicament ha aflorat una tensió, força controlada fins fa poc. Quan les vaques s'han tornat magres han aparegut moltes esclatxes en la superfície de la suau pàtina de democràcia per on s'escolen les antigues maneres de pensar i de fer, que aparentment havien reculat, o fins tot per a alguns, desaparegut.

La “reconquista”: allò que mai no va existir

...“yo no entiendo cómo se puede llamar reconquista a una cosa que dura ocho siglos”.

ORTEGA Y GASSET, *España Invertebrada*.

Actualment s'està qüestionant la validesa científica del terme “Reconquista” i el seu ús per part dels historiadors, en especial els medievalistes. En aquest sentit, intentarem descriure de manera sintètica el procés pel qual aquest terme es va gestar i consolidar en la historiografia espanyola.

En realitat, aquest concepte és una construcció artificial que agrupa diverses etapes i situacions molt diferents al llarg dels vuit segles que es considera que va durar, ja que els protagonistes no tenien consciència, en general, d'aquest procés històric.

També cal tenir en compte que l'expansió cap el sud, la colonització de l'Andalus no és fet històric aïllat, cal emmarcar-lo en l'expansió de la societat feudal des del centre d'Europa cap a la perifèria, és a dir, és molt semblant a la conquesta i colonització anglesa d'Irlanda, o l'expansió alemanya cap l'est del riu Elba, coneguda com *Drang nach Osten* (Marxa cap l'Est) o fins i tot les Creuades, de fet, una expansió dels francs cap Orient, el que se'n deia Terra Santa.

El primer problema que planteja el terme “Reconquista és que mai no va ser utilitzat en la Edat Mitja. En les cròniques militars es parlava de guanyar o conquerir, mai de reconquerir. Si atenem a les fonts musulmanes de l'època, l'exèrcit conqueridor mai no va ocupar la zona que correspon, si fa o no fa a Astúries, ja que el seu

objectiu era un bon botí, i per aquella zona, a part de ramats de cabres, poca cosa més hi havia per a rampinyar.

La península Ibèrica era una terra de frontera des de mitjans del s. VIII. Una frontera cultural que anirà variant amb el temps entre els regnes musulmans del sud i els cristians del nord. Però aquella frontera era permeable en totes les direccions i en un mateix àmbit geogràfic hi convivien diferents regnes i principats, que intercanviaven i es barallaven entre si en funció dels seus interessos i no d'una suposada germanor religiosa. De fet, fins i tot podem dir que, tot i pertànyer a diferents òrbites culturals, orient i occident, tots els Estats de la península, cristians i musulmans, atenien una mateixa cultura: l'andalusí. L'anglès de l'època o llengua franca era sens dubte, l'àrab, com prova la mateixa llegenda del Cid, que en àrab vol dir senyor, i que era un mercenari a sou tant dels reis cristians com dels musulmans.

Ús polític i ideològic del terme “Reconquista”

Aquest procés d'enfrontament molt dilatat en el temps, però també com hem vist de convivència, entre cristians i musulmans a la Península Ibèrica, ha estat utilitzat políticament i ideològicament des de fa molt temps, de manera que s'hi poden distingir clarament quatre etapes:

La primera etapa es produeix durant els segles XVI, XVII i XVIII. El llarguíssim i molt matisable conflicte medieval va servir a la monarquia hispànica, com a argument propagandístic en contra de l'Europa protestant. Això és ben clar a partir del segle XVII; el discurs històric presenta els espanyols, en general, és a dir a tots els habitants de la península i no sols els castellans, com a poble elegit per Déu per redimir el món dels seus pecats, estendre la fe de Crist i acabar amb els heretges que amenaçaven la unitat cristiana. Com a conseqüència, el discurs sobre els esdeveniments del segle VIII —la invasió musulmana i la resistència cristiana, és a dir el mite de “Don Pelayo” i Covadonga— va ser utilitzat, en clau barroca, com a arma

ideològica i propaganda política de la monarquia hispànica en les guerres contra França i les potències del nord d'Europa. Una obra clàssica en aquest sentit és “Corona gòtica, castellana y austriaca” de Diego Saavedra Fajardo, que va utilitzar el mite de la “pérdida y restauración de España”, per apuntalar la posició d'Espanya, molt tocada després del tractat de Westàlfia (1648), el qual va suposar el final de la seva hegemonia a Europa.

La **segona etapa** correspon al segle XIX, en el qual el relat històric sobre la “reconquista” es va utilitzar per a construir la identitat nacional espanyola contemporània. El mite de la batalla de Covadonga i la lluita posterior contra els musulmans es van convertir en els pilars on es va reconstruir la identitat col·lectiva en termes nacionalistes. Els discursos històrics insistien en el fet que totes les “províncies” d'Espanya havien compartit l'ideal de la “Reconquista”, la qual cosa servia als dirigents polítics per donar a les diferents regions un passat comú. A partir de l'obra de Modesto Lafuente, *Historia de España*, es va començar a difondre el terme “Reconquista” tant en la literatura com en les obres històriques, en un context fortament connotat pel romanticisme, el nacionalisme i el colonialisme, i en el qual els personatges històrics van esdevenir uns herois patris dignes d'admiració.

La **tercera etapa** és el franquisme, durant el qual els ideòlegs del règim i els portantveus d'una estranya simbiosi, única en el món, anomenada nacional-catolicisme, van utilitzar el discurs històric “reconquistador” per a justificar l’“alzamiento” contra la República. A tall d'exemple, és suficient citar el significatiu text d'Enrique Esperabe Areaga: “*La guerra de reconquista española que ha salvado a Europa del comunismo*”; i el llibre de Juan Fernández Espinosa “*El caudillo de la nueva reconquista*”. Els efectes d'aquesta barroera interpretació a partir sobretot dels anys seixanta, sobre els estudis universitaris —com si es tractés d'una veritat indubtable— no han desaparegut, ans al contrari, han deixat una profunda empremta.

La “Reconquista”, apunta el medievalista Javier Peña, és clarament un concepte nacionalista que va ser descaradament utilitzat per en

Franco per parlar de l'Espanya una, catòlica i tota la resta. Afirmar l'historiador: "Franco va utilitzar símbols medievals per donar consistència històrica a la seva revolta. Es va identificar amb Fernán González, amb el Cid, és clar..., i després va utilitzar la paraula Croada, juntament amb tots els bisbes d'Espanya, per donar llustre espiritual a la Guerra Civil, que no tenia res a veure amb una Croada i que els papes, a més, no van reconèixer. Fins i tot, en algun discurs a Burgos va parlar de la seva Croada i de la seva Reconquesta, fent creure que aquesta no va acabar amb els Reis Catòlics, sinó que va ser ell qui la va completar".

La quarta i última etapa coincideix amb el final del segle xx i principis del XXI: En aquests anys els defensors de la teoria del xoc de les civilitzacions presenten els actuals conflictes entre l'Europa occidental i l'Islam com una simple prolongació del conflicte medieval. Sobre aquesta qüestió paga la pena recordar el discurs pronunciat per José Mª Aznar el 22 de setembre de 2004 a la Universitat de Georgetown *"El problema que tiene España con Al Qaeda y el terrorismo hispánico no comienza con la crisis de Iraq. De hecho, no tiene nada que ver con las decisiones del gobierno. Deben retroceder al menos 1300 años, a principios del siglo VIII, cuando España recientemente invadida por los moros rechazó convertirse en una pieza más del mundo islámico y comenzó una llarga batalla para recobrar su dignidad. Este proceso de reconquista fue largo, de unos ochocientos años"*.

L'escriptor mexicà Martín F. Ríos Saloma, en la seva obra "La Reconquista: génesis de un mito historiográfico", manifesta que el terme "reconquista" assenyalava a la vegada un mite identitari i un relat historiogràfic, i que la simbiosi entre un i l'altra és difícil de desfer. Però recorda que és un terme amb una forta càrrega ideològica, que es va potenciar amb l'objectiu d'englobar distintes facetes de l'enfrontament entre els regnes cristians i l'Al-Àndalus integrant-les dintre del procés històric "nacional" espanyol. Per aquesta raó, demana que s'utilitzi els termes "conquesta", "expansió militar", "restauració de l'organització eclesiàstica", etc, per tal de no caure en simplificacions excessives en utilitzar el terme "reconquista".

Finalment, paga la pena subratllar que no és tracta pròpiament d'un mite històric, com tants n'hi ha arreu —sinó d'una tergiversació històrica. Certament, les nacions, totes, es fan a base de recordar fets o gestes —victorioses o funestes— i d'oblidar-ne d'altres. És el mateix que fem les persones. La persona es fa a base de recordar certs moments, certes paraules, certes accions i d'oblidar-ne d'altres. Com deia George Steiner, “El record també és una anàlisi. Una interrogació constant”.

En aquest sentit, cal precisar la idea de mite, com explica Joan Vergés, tant pel que fa als pobles com també potser en el cas de les persones; els mites no parlen d'allò que realment s'esdevingué o no. Si ens parlen d'allò que va ser són historiografia, però no pas un mite. Si ens volen fer creure allò que no va ser, són mentides, no pas un mite. Els mites són relats —és el seu significat etimològic en grec— que trobem especialment significatius a l'hora de pensar-nos, a l'hora d'orientar-nos; és el cas dels mites fundacionals dels pobles. Sovint tenen un rerefons històric. Però no són un relat sobre el que va succeir, sinó sobre el que som o volem ser.

Ara bé, el sentit comú aplicat als fets històrics recomana saber la diferència entre mite i tergiversació.

© Eugènia de Pagès i Bergés, 2017
© d'aquesta edició: Pagès Editors, SL, 2017
C/ Sant Salvador, 8 — 25005 Lleida
editorial@pageseditors.cat
www.pageseditors.cat

Primera edició: ??? de 2017
ISBN: 978-84-9975-???-?
DL L ??-2017
Imprès a Arts Gràfiques Bobalà, SL
www.bobala.cat

—| imprès a **lleida** |—

Qualsevol forma de reproducció, distribució, comunicació pública o transformació d'aquesta obra només es pot fer amb l'autorització dels seus titulars, llevat de l'excepció prevista per la llei. Adreceu-vos a CEDRO (Centro Español de Derechos Reprográficos, <www.cedro.org>) si necessiteu fotocopiar, escanejar o fer còpies digitals de fragments d'aquesta obra.